

Živomir SIMOVIĆ

NA RAZMEĐI VEKOVA — SPOMENIK VISOKOG DOMAŠAJA STILA SECESIJE

Povodom osamdesetogodišnjice podizanja sinagoge u Subotici

Ove godine navršio se osam decenija otkad je jevrejska zajednica u Subotici podigla sinagogu li njome natkrila gotovo prizemni deo tadašnje agrarne varoši u neposrednoj okolini tadašnjeg Trga oktobarske revolucije. Ova jevrejska bogomolja ima poseban društveni značaj kao spomenik kulture pod posebnom zakonskom zaštitom s obzirom na to da je nastala u razdoblju snažnog prodora arhitekture secesije u ove krajeve — »raskošnog finala istorijskih stilova« — i da je podignuta prevashodno kao »objekat u skladu s preokupacijama modernog vremena: funkcionalna je i oblikovana veoma ekonomično; konišćeni su do tada neobičajeni postupci gradnje i napušten je mavarski stil kao tradicionalna oznaka (Bela Duranci). Prema pisanju lista »Bački hirlap«, bogomolja je stvarno završena 1. oktobra 1902, zatim je osvećena, a prvo bogoslužjenje u njoj održano je 4. oktobra.

Iako u oskudici sredstava namenjenih za rekonstrukciju, restauraciju i konzervaciju starih zdanja, što je karakteristična prateća pojava pri nastojanjima da se dosledno sprovedu ciljevi privredne stabilizacije, Subotička opština je našla načina da pristupi temeljnom preuređenju i vraćanju nekadašnjeg izgleda jevrejskoj bogomolji koja je u međuvremenu bila teško oštećena. Već krajem 1980. započeli su opsežni radovi prema zamislima stručnjaka i uz njihov stalan nadzor. Te radove sada uspešno nastavlja Zanatska radna organizacija »Zanat«, posebno specijalizovana za građevinske intervencije i dekoraciju fasada. Kupola, koja se bila opasno nakrivila i pretila rušenjem, već je vraćena u uspravan položaj. Zahvaljujući samopregornom zauzimanju majstora i svestranom angažovanju stručnjaka, kao i odgovarajućem prilivu sredstava, radovi napreduju dosta dobro, tako da će revitalizacija ovog objekta — koji među spomenicima secesije u Vojvodini zauzima vidno mesto upravo kao i sam grad Subotica u kojoj je graditeljstvo najviše u ovoj pokrajini obeleženo tim stilom, posebno na prekretnici vekova — sigurno biti ostvarena u dogledno vreme, a svojom glavninom verovatno do oktobra.

Savremenici su svakako potpuno svesni autentične vrednosti sinagoge, po mnogo čemu izuzetnog zdanja, upravo kao i njihovi preci pre osamdeset godina koji su uložili ogroman trud i dosta velika sredstva da bi Subotica pre Gradske kuće koja se nadnela nad sve ostale objekte, dobila građevinu kojom će biti obeležena na

dostojan način. Jevrejska opština je 1978. ustupila ovu zgradu Subotičkoj opštini, čime je ona postala opšteprihvaćena vrednost, tako da će posle vraćanja u život moći da dobije odgovarajuću opšte kulturnu namenu. Tim aktom je izražena svest u čijoj suštini leži nastojanje da sinagoga i ubuduće postoji na dobrobit kulturnog i u celini duhovnog života ovog grada na severu Bačke.

Uostalom, da bi utvrdio opseg oštećenja sinagoge i predložio odgovarajuće mere za sanaciju, pre dve godine je *dr Ing. arh. Oskar Hrabovski*, priznati stručnjak, vanredni prof. Arhitektonskog fakulteta u Beogradu, obavio opsežna ispitivanja i proučavanja i došao do zaključka koji uveliko potvrđuju već njen istaknut značaj: »Sem umetničke, estetske i materijalne vrednosti, objekat je u konstruktivnom pogledu jedinstven i veoma redak u našim krajevima. Tesarska konstrukcija kupole je pravo inženjersko i zanatsko remek-delo, a sekundarna konstrukcija unutrašnjih kupola i svodova od »rabc«-konstrukcije sa nekom vrstom armirano-betonskih rebara predstavlja pravu retkost u našim krajevima i s obzirom na vreme izgradnje avangardni, a u isto vreme i veoma uspešni poduhvat...« U izveštaju o ekspertizi konstrukcije zdanja sinagoge u Subotici, u kojem se zalaže za njeno spasavanje od propadanja, *prof. Hrabovski* je posebno ukazao na razloge zbog kojih je neophodno da se što pre preduzmu određeni sanacioni radovi: »...Unutrašnjost objekta, počevši od obloge čeličnih stubova, obešeni su na noseću čeličnu i tesarsku konstrukciju kao jedinstvena opna u »rabc«-konstrukciji. Rušenjem kupole preko padantifa, lukova i naročito svodova centralne kupole uništile se i celokupna »rabc«-opna koja čini najveći estetski, akustički i konstruktivni kvalitet objekta, a koja je bogato i koloristički veoma lepo ukrašena. To bi značilo i potpuno uništenje objekta, jer je rekonstrukcija tih elemenata u današnjim uslovima skoro nemoguća ili bi bila neisplativo skupa i dugotrajna. Osim toga, raspoloživa dokumentacija za ovu konstrukciju je veoma oskudna, jer je rad na tako delikatnim delovima zgrade tada bio rezultat inspiracije i detaljnih uputstava arhitekata na licu mesta, a u velikoj meri i izraz individualnog umeća majstora koji su izgrađivanjem tih elemenata stvarali svoja mala remek-dela majstora-umetnika. Uvidom u tako bitne pojedinosti i ocene u informaciji o pregledu jevrejske bogomolje i uvidom u predloge za njeno očuvanje od uništenja postaje jasno zašto su Jevrejska opština ustupanjem sinagoge i Zavod za zaštitu spomenika i šira društvena zajednica došli do jedinstvenog rešenja u kojem se sasvim podudaraju interesi: da se zgrada restaurira i preda korisnoj nameni da bi valjano koristila sadašnjim i sledećim naraštajima.

Sinagoga sa unutrašnjim prečnikom od 14 metara (ispod kupole) i ukupnom visinom od 40 metara ima 850 sedišta za muškarce (u prizemlju) i 550 sedišta za žene (na galeriji). Prema tradiciji istočnjačke arhitekture, osnova ove jevrejske bogomolje ima izgled upisanog krsta. Nad centralnim kvadratom uzdiže se glavna kupola, a iznad prostora koje obrazuju krakovi krsta nalaze se četiri manja ugao-na tornja. Najviše spoljne svetlosti dopire kroz lučno zasvođene prozore s veoma lepim vitražima. Slični vitraži ali s cvetnim motivima ugrađeni su u četiri velike rozete. Svaka strana na osmougaonom prstenu glavne kupole ima po četiri polukružno završena vitraža. Delo *Mikše Rota* i njegovih saradnika, ti vitraži služe

kao prenosioci svetlosti za koje se može reći da doprinose osećanju da kupola lebdi i da se »ceo unutrašnji prostor doživljava poput velikog šatora«.

Konstruktivne inovacije uvrstile su ovu zgradu u red onih koje označavaju modernu arhitekturu s početka XX veka. Sa tim u vezi se ističe da se kupola oslanja na gvozdenu konstrukciju koja počiva na osam snažnih gvozdenih stubova. Otud ona ne vrši pritisak na bočne zidove, pa stoga nije i bilo neophodno da oni budu suviše masivni i jaki, a mogli su da sadrže velike prozorske okvire. Štaviše, oblaganjem i na druge načine, konstrukcija nije potpuno sakrivena kako se to ranije činilo, nego su u njoj pronađeni i naznačeni elementi doživljavanja lepog.

Suštinska vrednost je ipak u kupoli. Ona je pre osamdeset godina svojim volumenom ukazala na izvanredne mogućnosti graditeljstva koje je tada utemeljivano na ovom prostoru. Valja dodati i to da i dvorišna ograda od kovanog gvožđa, mada podignuta nešto kasnije, predstavlja svojevrsan spomenik umetničkog zanatstva. Na dostignuća majstora, nosilaca umetničkog zanata, u još većoj meri ukazuje kitnjasto oblikovana fasada na kojoj se ističe čuvena žolnai-keramika i smenjuju kontrasti crvenih cigala, omalterisanih površina, kao i elementi od drveta, gvožđa i pleha.

Subotička sinagoga, koja je sticajem posebnih okolnosti bila projektovana za Sededin, izuzetna je i po tome što je izgrađena u toku jedne godine, od proleća do jeseni 1902. Ovo remek-delo su zamislili i izveli *Deže Jakob* i *Marcel Komor*, sledbenici *Lehnera*, čuvenog arhitekta i rođonačelnika mađarske varijante secesije, koji je ujedno bio član Konkursne komisije. A kad se ima u vidu da su *Jakob* i *Komor* ujedno tvorci Gradske kuće u Subotici, jasno je da su sinagogu podigli vrsni nečari u svojim najboljim godinama.

Zvonimir SIMOVIC

Summary

THE SUBOTICA SYNAGOGUE

(Published in The Jewish Review No. 5—7/1982 to mark the 80th anniversary of the synagogue's erection)

The building was completed on October 1st 1902. The dedication ceremony was held on that same day, while the first religious service was officiated on October 4th. The conservation and revitalization works on the edifice, which was in very poor condition, were started at the end of 1982. They were done by the "Zanat" construction company, while the Institute for Protection of Monuments of Culture was in charge of the supervision. The degree of damage was recorded by Professor Dr. Oskar Hrabovski of the Belgrade Faculty of Architecture after a prolonged study. In his judgement this is a unique building, the dome is a masterpiece of craftsmanship as far as the construction is concerned and the smaller domes and arches should be on the list of rarities in this part of the world. If one takes into consideration the length of time available for the builders this was a real precursory venture. The innovations in construction put this building on a high place in the contemporary architecture at the beginning of the century. The stained glass windows made by Miksa Rot and his fellow craftsmen should be particularly mentioned just as the wrought iron fence around the courtyard which can be complimented as a monument of craftsmanship. Also the flowery facade decorated with Zsolnai ceramics and decorative elements from wood, iron and tinplate leave particular impression. The synagogue is the work of two outstanding architects, Dezsö Jakab and Marcel Komor, both followers of the renowned architect Lehner.